

На думку автора, має сенс законодавче закріплення критеріїв визначення розмірів компенсації моральної шкоди та розмірів презюмованої моральної шкоди з метою полегшення роботи судів при визначенні розмірів компенсації. Але таке законодавче закріплення не повинне бути обов'язковим для виконання, воно має лише допомагати в разі необхідності, і суди повинні мати право від нього відступати. Адже ми маємо пам'ятати, що рішення суду повинні бути, перш за все, справедливими і, якщо в тій чи іншій ситуації треба буде, з метою досягнення справедливості, відступити від вказаних розмірів, суди не повинні бути позбавлені такої можливості. Також потребує уточнення визначення поняття «моральна шкода» і розв'язання протиріч щодо застосування (незастосування) інституту строку позовної давності.

Список літератури: 1. Конституція України //Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст.192. 2. Цивільний кодекс України //Відомості Верховної Ради України. 2003. №№40–44. Ст.356. 3. Казанцев В. Возмещение морального вреда //Российская юстиция. 1996. №5. 4. Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності // Юридичний журнал. 2003. №6 (12). 5. Егизарова С.В. Особенности компенсации морального вреда при ненадлежащем оказании медицинской помощи //Юрист. 2003. №10. 6. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» №4 від 31.03.95 р. (Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду №5 від 25.05.2001) // Право України. 1995. №7. 7. Постанова Пленуму Верховного суду Російської Федерації «Некоторые вопросы применения законодательства о компенсации морального вреда» від 20.12.94. №10 // Бюлетень ВС РФ. 1995. №3. 8. Павловська Н.В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 9. Цивільний кодекс України 1964 р. Офіційний текст //Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2003. №5. 10. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Правил відшкодування власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків» від 23.06.1993 р. №472 (*втратила чинність на підставі постанови КМ №807 від 11.07.2001*) //Право України. 1994. №9–10. 11. Шевчук П.І. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі. К., 1998. 12. Сліпченко О.І. Предмет доказування в справах про відшкодування (компенсацію) моральної шкоди //Вісник НУВС. 2002. Вип. 18. 13. Эрделевский А.М. Моральный вред и компенсация за страдания. М., 1998. 14. Назарчук О. Проблемы возмещения морального вреда в судебной практике //Экономика, финансы, право. 1998. №1. Надійшла до редколегії 20.04.04

Надійшла до редколегії 05.07.04

М.О. Колесник

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ

За останнє десятиріччя в багато разів збільшилась кількість злочинів, спрямованих проти здорового фізичного і психічного розвитку дітей, якими відповідно до 1 Конвенції Генеральної Асамблеї ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. вважаються особи віком до 18 років [1].

Сьогодні в Україні склалась досить складна криміногенна ситуація, що загрожує неповнолітнім, вони піддаються небезпеці стати об'єктом злочину. Дітям погрожують вбивством і вбивають, гвалтують, розбещують, їх втягують у злочинну діяльність, торгують ними, схиляють до заняття проституцією, залучають до праці на виробництві зі шкідливими умовами, примушують жebraкувати, працювати безоплатно або за мізерну платню чи їжу, одяг, притулок. Враховуючи «фізичну і розумову незрілість» [2, Прембула], діти мають найменші можливості захисту своїх прав і недоторканості. У зв'язку з цим проблема забезпечення прав неповнолітніх та їх захист соціальними, адміністративними, цивільними та кримінальними нормами на сьогодні є однією з найактуальніших.

Необхідно відзначити, що праць, спеціально призначених проблемі кримінально-правової охорони дітей від експлуатації їх праці, вкрай мало. Деякі положення в цьому напрямку розглядав Б.І. Вихристенко, І.П. Лановенко, Г.І.Чангулі. Більшість робіт дослідників, які вивчали питання захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством, або мають комплексний підхід (А.М. Белякова, В.В. Вітвицька, М.К. Козир, С.В. Колесников, В.К. Негоденко, В.С. Орлов, М.І. Трофімов, І.К. Туркевич, Н.В. Шость, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко), або присвячені окремим аспектам даної тематики (В.О.Івашенко, С. Киренко, І. Лисенко, О.Мойсєєва, І.О. Топольськова та інші).

Роботи цих та інших авторів мають велике наукове і практичне значення, але у зв'язку з прийняттям нового Кримінального кодексу та введенням норми, що забороняє експлуатацію дітей, зазначені у них положення не розкривають її змісту, потребують більш глибокого аналізу, з'ясування окремих понять, акцентування уваги на суперечливих положеннях. Тому метою нашої статті є розгляд деяких питань, що стосуються правової охорони неповнолітніх, зокрема, кримінальної, від експлуатації; спроба розкрити поняття «експлуатація дітей» як експлуатацію їх праці відповідно ст. 150 Кримінального кодексу України; аналіз стану даної проблеми на сучасному етапі.

Важливість цього питання обумовлена тим, що однією з головних умов гармонійного фізичного і психічного розвитку людини є реалізація її прав не декларативно, а реально, практично, стосовно кожного окремого громадянина, і насамперед, дитини. Саме тому у Декларації прав людини відзначено, що «діти мають право на особливу турботу та допомогу» [3].

Міжнародно-правові акти приділяють значну увагу питанням зайнятості неповнолітніх. Насамперед, правова думка в цій сфері спрямована на боротьбу з експлуатацією дитячої праці. Найбільш радикально в цьому питанні є загальна норма, яка забороняє рабство та работоргівлю, закріплена в низці авторитетних міжнародних договорів: Пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Загальній Декларації прав людини 1948 р., Конвенції про рабство 1926 р., Додатковій Конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів, тотожних з рабством від 7 вересня 1956 р. Це обумовлено тим, що примусову праця як різновид експлуатації віднесено до міжнародних злочинів, тотожних з рабством, є його сучасною формою. За даними Міжнародної Організації Праці, близько 250 мільйонів дітей віком від 5 до 17 років в усіх країнах, працюючи, борються за виживання; майже всі

вони не мають можливості отримати належну освіту, підривають фізичне та психічне здоров'я, не мають шансів на майбутнє нормальне сімейне життя.

Внаслідок введення обов'язкової шкільної освіти, підвищення рівня життя, зусиль гуманітарних органів, профспілок та інших організацій в розвинутих країнах, дитяча праця, широко поширена в XIX ст., практично була ліквідована. Незважаючи на проведені заходи, у цих країнах, а тим більш, у державах з численним населенням, слабкою соціальною політикою, складним економічним становищем, діти, як і раніше, піддаються експлуатації. Не є винятком і Україна. За статистичними даними, від 350 до 420 тис. українських дітей змушені працювати, з них до 5% не відвідують школу.

Правовий статус неповнолітніх в Україні, поряд з міжнародно-правовими документами, регулюється низкою законів та підзаконних актів: Сімейним кодексом, Законами України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., «Про освіту» від 23 травня 1991 р., «Про сприяння соціальному становищу і розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р., «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р., «Про органи і служби для неповнолітніх і спеціальних закладах для неповнолітніх» від 24 січня 1995 р. Затверджені Додаткові заходи по забезпеченню виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 р., де визначені основні напрямки державної політики у відношенні дітей та заходи їх реалізації.

Виключна необхідність посиленого правового захисту неповнолітніх відображена у Кримінальному кодексі України, який розширив сферу захисту прав неповнолітніх від різноманітних злочинних посягань, визначивши майже вдвічі більше складів злочинів, вчинених проти дітей, у порівнянні з попереднім кодексом [4].

Однією з новел Кримінального кодексу 2001 р. є ст.150 «Експлуатація дітей». Ця норма передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, що не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку. Конвенція ООН з прав дитини у ст. 32 визначає «право дитини на захист від економічної експлуатації та виконання будь-якої роботи, яка може виявитися небезпечною, яка перешкоджає отриманню освіти, яка є шкідливою для здоров'я дитини або її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку» [1, ст. 32].

Відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю України [5], за загальним правилом, на роботу приймаються особи віком не молодше 16 років. За згодою одного з батьків або особи, яка його замінює, на роботу можуть прийматися особи, що не досягли 15-ти років.

Крім того, з метою підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не спричиняє шкоди здоров'ю та не порушує процес навчання, у вільний від навчання час – з 14-ти років (безумовно, також за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює).

У галузі охорони праці, робочого часу, часу відпочинку, відпусток та інших умов праці неповнолітнім надаються пільги, хоча у трудових відносинах вони прирівнюються до повнолітніх.

Однак, як свідчить практика, ці норми досить часто порушуються, особливо на підприємствах з приватною формою власності.

Експлуатація дітей може проявлятися в різних формах:

- праця неповнолітніх використовується на роботах із шкідливими умовами виробництва, на підземних роботах; на роботах, які у психологічному, фізичному, соціальному або моральному планах пов'язані з небезпекою або спричиненням шкоди дитини;

- робочий день (робочий тиждень) перевищує встановлені законодавством норми, діти залучаються до нічних, надурочних робіт та до роботи у вихідні і святкові дні;

- їх примушують піднімати або переміщувати важкі предмети, діти страждають професійними захворюваннями;

- неповнолітнім призначається низька оплата праці або ж з ними розраховуються продукцією;

- робота, пов'язана з поневоленням дітей та відривом їх від родини, що позбавляє можливості отримання освіти.

Найбільш поширеними галузями використання дитячої праці в Україні є сільське господарство, торгівля та сфера послуг.

Так, прокуратурою міста Димітрова Донецької області порушено кримінальну справу проти директора ПП «Октан» за використання дитячої праці, який прийняв на роботу з небезпечними умовами праці заправниками на АЗС неповнолітніх, встановивши їм графік роботи у вигляді змін тривалістю 24 години. Крім того, їм було встановлено низьку заробітну платню [6]. У наведеному випадку експлуатація має прояв одночасно в декількох видах – шкідливі умови виробництва, недотримання вимог КЗпП у відношенні робочого часу неповнолітніх та низька оплата праці.

За КК 1961 р., за діяння з ознаками такого злочину притягти до кримінальної відповідальності можна було тільки службову особу за порушення законодавства про працю (ст. 133) або за порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 135). Однак і чинний Кримінальний кодекс передбачає відповідальність за грубе порушення законодавства про працю (ст. 172), кваліфікуючою ознакою якого є вчинення перерахованих дій по відношенню до визначених категорій робітників, у тому числі й до неповнолітніх. Тому практика свідчить про заміну однієї норми іншою, що викликає труднощі у розмежуванні даних складів злочинів. На сьогодні відсутні будь-які наукові дослідження цього явища на монографічному рівні, що створює суттєві проблеми і викликає чимало питань при застосуванні даної норм на практиці та, як наслідок, – не сприяє ефективній боротьбі з цими явищами.

Більшість авторів, які займаються проблемою охорони прав дітей, не приділяють належної уваги питанню експлуатації праці неповнолітніх, розглядаючи лише сексуальну експлуатацію, використання дітей у порнобізнесі, втягнення у торгівлю наркотиками, інші злочини, що впливають на нормальний фізичний і психічний розвиток дитини [7], [8], [9], [10], [11].

Україна знаходиться на такому етапі економічного розвитку, коли відбувається накопичення капіталу, а в такий період, як свідчить історія, підвищується попит на дешеву робочу силу, якою і є діти. Створюється небез-

печна ситуація – дитяча праця стає перешкодою для освіти і розвитку майбутнього покоління.

Таким чином, основними причинами, що породжують експлуатацію дитячої праці в Україні, є:

- 1) складне економічне становище, високий рівень безробіття серед дорослого населення, недосконала соціальна політика держави;
- 2) падіння рівня моральності в нашому суспільстві, втрата духовних цінностей;
- 3) висока прибутковість такої діяльності внаслідок використання дешевої робочої сили;
- 4) недостатня поінформованість дітей з питань охорони і захисту їх прав;
- 5) наявність людей, готових експлуатувати дитину, сподіваючись на безкарність своїх дій.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що введення кримінально-правової заборони на експлуатацію дітей було своєчасним і вкрай необхідним. Тепер головне питання, яке потребує вирішення, – ефективне застосування даної норми на практиці. Наявності статті у Кримінальному кодексі абсолютно недостатньо, реально експлуатація залишається невідконтрольною, не виявленою, неврахованою і, як наслідок, безкарною, що свідчить про ставлення до дітей держави і суспільства. Наявність значних прогалин у зазначеному аспекті, труднощів при кваліфікації вимагає точного визначення поняття експлуатації дитячої праці, закріплення його на законодавчому рівні, обґрунтування необхідності криміналізації даного діяння, з'ясування об'єкта злочинного посягання. Слід визначити всі можливі форми прояву об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 150 КК України, проаналізувати та уточнити інші нюанси даного питання, що може стати напрямками подальшого наукового дослідження.

Список літератури: 1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. // Права дітей і молоді. Збірник міжнародних документів. Х., 2001. 2. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. // Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей. К., 1998. 3. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Міжнародна заштита прав человека: Документы и комментарии. Х., 1998. 4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Кодекси України. 2003. № 2: Кримінальний кодекс України за станом на 10 лютого 2003 р. К., 2003. 5. Кодекс Законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2004. № 1: Кодекс законів про працю України з постатейними матеріалами. Ч.І. 6. Дитяча праця // Дзеркало тижня, № 2 (427), 18 січня 2003 року, 7. Вітвицька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: Автореф... дис. канд. наук. К., 2002. 8. Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: Автореф.... дис. канд. наук. К., 1999. 9. Мойсеева О. Правовий захист неповнолітніх (за матеріалами нового Кримінального кодексу України)// Право України. 2001. № 9. 10. Лисенко І. Кримінально-правовий захист дітей від експлуатації // Право України. 2002. № 4. 11. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх: новий КК – старі проблеми // Право України. 2002. № 6.

Надійшла до редакції 09.04.04